

THE XIV INTERNATIONAL SCIENTIFIC SYMPOSIUM “A PERSON IN HISTORY”

DEDICATED
TO THE 140TH ANNIVERSARY OF THE FOUNDER
OF MODERN TURKEY MUSTAFA KEMAL ATATURK

Proceedings Book

May 26, 2021
Ankara / Turkey

ERTEM

The XIV International Scientific Symposium
“A PERSON IN HISTORY”

DEDICATED TO THE 140th ANNIVERSARY OF THE FOUNDER
OF MODERN TURKEY MUSTAFA KEMAL ATATURK

ERTEM

ERTEM

KAFKARS EĞİTİM YAYINLARI

MERKEZ : KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
Fen Edebiyat Fakültesi Zemin Kat - KARS
Tel : 0474 225 20 57
GSM : 0535 082 16 16
e-mail : kfkarsyayincilik@hotmail.com
Web : www.ertemkitap.com

**The XIV International Scientific Symposium
“A PERSON IN HISTORY”
DEDICATED TO THE 140th ANNIVERSARY OF
THE FOUNDER OF MODERN TURKEY
MUSTAFA KEMAL ATATURK**

© Bu kitabın her türlü yayın hakkı Kafkars Eğitim Yayınları'na aittir. Tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamen veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

Editör : İlkin GULUSOY

Baskı :

UZUN DİJİTAL MATBAA,
SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48
İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67
www.uzundijital.com - uzun@uzundijital.com

Baskı Yılı : Mayıs 2021

ISBN : 978 - 605 - 74702 - 6 - 3

KAFKARS EĞİTİM YAYINLARI

MERKEZ : KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
Fen Edebiyat Fakültesi Zemin Kat - KARS
Tel : 0474 225 20 57
GSM : 0535 082 16 16
e-mail : kafkarsyayincilik@hotmail.com

"A Person in History", 26 May 2021, Ankara/Turkey

İSN: 978-605-74702-6-3

The XIV International Scientific Symposium "A PERSON IN HISTORY"

DEDICATED TO THE 140th ANNIVERSARY OF THE FOUNDER OF
MODERN TURKEY MUSTAFA KEMAL ATATURK

Proceedings Book

May 26, 2021
Ankara / Turkey

----...2....----

"A Person in History", 26 May 2021, Ankara/Turkey

ISBN: 978-605-74702-6-3

Editor-in-Chief:

Associate Professor İlkin Gulusoy

Head of the Department of Modern Turkic Languages and Literature of Kafkas University /Turkey
guliyevilkin@mail.ru

ORGANIZING COMMITTEE

Honorable Professor of the International Personnel Academy (UNESCO)

Associate Professor Ellada GERAYZADE

Department of Modern Turkic languages and literature of Kafkas University/Turkey
elger.conf@mail.ru

Associate Professor İlkin GULUSOY

Department of Modern Turkic languages and literature of Kafkas University/Turkey

PhD Sarkhan JAFAROV

Quba branch of Azerbaijan State Pedagogical University

PhD Ulviyya HUSEYNOVA

Leading researcher of Baku State University/Azerbaijan

Elman GERAYZADE

Director of Scientific and Education Center "ELGER" / Azerbaijan

Vafa KARIMOVA

Vice Director of Scientific and Education Center "ELGER" / Azerbaijan

MEMBERS OF THE BOARD:

Prof. Dr. Nizami JAFAROV (Azerbaijan)

Prof. Dr. Anna DIBO (Russia)

Prof. Dr. Andrey MELKOV (Russia)

Prof. Dr. Ikram KASIMOV (Azerbaijan)

Prof. Dr. Samal TULEUBAYEVA (Kazakhstan)

Prof. Dr. Remzi DEVLET OV (Russia)

Prof. Dr. Dulatbey KIDIRBEKULI (Kazakhstan)

Prof. Dr. Adiba PASHAYEVA (Azerbaijan)

Prof. Dr. Roin MALAKMADZE (Georgia)

Prof. Dr. Flora NADJI (Azerbaijan)

Prof. Dr. Esmed MUHTAROVA (Azerbaijan)

Prof. Dr. Gulnare MURTAZAYEVA (Russia)

Prof. Dr. Leyla GERAYZADE (Azerbaijan)

Prof. Dr. İndira DZAGANIA (Georgia)

Prof. Dr. Hacalı NECEFOĞLU (Turkey)

Prof. Dr. Tahire MEMMED (Azerbaijan)

Prof. Dr. Bedirhan AHMEDOV (Azerbaijan)

Prof. Dr. Shureddin MEMMEDLI (Turkey)

Prof. Dr. Shushana PUTKARADZE (Georgia)

Prof. Dr. Mahire HUSEYNOVA (Azerbaijan)

Prof. Dr. Julibog ELTAZAROV (Uzbekistan)

Prof. Dr. Rafiq IMRANI (Turkey)
Prof. Dr. Gocha KUCHUKHIDZE (Georgia)
Prof. Dr. Inga SHAMILISHVILI (Georgia)
Prof. Dr. Tamar KHVERDELIANI (Turkey)
Prof. Dr. Nezire DYUSHEVA (Kyrgyzstan)
Prof. Dr. Ulanbek MAMBETAKUNOV (Kyrgyzstan)
Prof. Dr. Ramiz MEMMEDOV (Azerbaijan)
Prof. Dr. Eleddin TAGIYEV (Azerbaijan)
PhD, Associate Solmaz SADIQOVA (Azerbaijan)
PhD, Associate Prof. Ilkin GULUSOY (Turkey)
PhD, Associate Prof. Saadat KARIMI (Sweden)
PhD, Associate Prof. Sadagat ABBASOVA (Turkey)
PhD, Associate Prof. Olga KLIMKINA (Ukraine)
PhD, Associate Prof. Vladimir TISHIN (Russia)
PhD, Associate Prof. Alsu NIQMATULINA (Russia)
PhD, Associate Prof. Chulpan CHETIN (Turkey)
PhD, Associate Prof. Gulhanım ISMIXANOVA (Azerbaijan)
PhD, Associate Prof. Shehla AHMEDOVA (Azerbaijan)
PhD, Associate Prof. Afina BARMANBAY (Turkey)
PhD, Associate Prof. Meryem YAGUBOVA (Azerbaijan)
PhD, Associate Prof. Zaur IMRANI (Azerbaijan)
PhD, Associate Prof. Yusif ALIYEV (Azerbaijan)
PhD, Associate Prof. Gulshen AGABEY (Azerbaijan)
PhD, Associate Prof. Sevil HUMMATOVA (Azerbaijan)
PhD, Associate Prof. Solmaz ALIYEVA (Azerbaijan)
PhD, Associate Prof. Parvana IBRAHIMOVA
PhD Sarkhan JAFAROV (Azerbaijan)
PhD Nurida MUXTARZADE (Azerbaijan)
PhD Flora ALIYEVA (Azerbaijan)

The XIV International Scientific Symposium “A Person in History” was held in Ankara (Turkey) on the 26.05.2021. More than 89 scientists from 6 countries submitted their articles and only 76 articles were accepted by the relevant referees (Azerbaijan – 66, Turkey - 4, Sweden – 1, Kazakhstan – 1, Uzbekistan – 2, Russia-2).

We express our gratitude to the Consulate General of the Republic of Azerbaijan in Kars and Azerbaijan Ataturk centre for supporting the symposium.

elger-etm.com

CONTENTS / MÜNDƏRİCAT

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK – 140	
ACHIEVEMENTS OF THE REPUBLIC OF TURKEY UNDER THE LEADERSHIP OF ATATÜRK.....	10
<i>Saadat Karimi (Sweden)</i>	
XX ƏSR TÜRK DÜNYASININ DAHİ SİMALARI – MUSTAFA KAMAL ATATÜRK VƏ HEYDƏR ƏLİYEV.....	14
<i>Gərayzadə Leyla Zeynal qızı (Azərbaycan), Abdullayeva Mehriban Suxay qızı (Rusiya)</i>	
HƏR BİR AZƏRBAYCANLININ QƏLBİNDƏ BÖYÜK ATATÜRK SEVGİSİ VAR.....	20
<i>Quliyeva Gülgün Mübariz qızı (Azərbaycan)</i>	
MUSTAFA KAMAL ATATÜRKÜN İRSİNİN TƏDQİQİNDƏ İNFORMASIYA RESURSLARININ ROLU.....	24
<i>Sadiqova Solmaz Azay qızı (Azərbaycan)</i>	
ATATÜRK: TÜRK PASSİONARLIĞININ ƏN PARLAQ SİMASI.....	29
<i>Cəfərova Esmira Hilal qızı, Məmmədov İlham Mabud oğlu (Azərbaycan)</i>	
TARİXDƏ ŞƏXSİYYƏT: ATATÜRK.....	33
<i>Cəfərli Rəmilə İbrahim qızı (Azərbaycan)</i>	
LİTERARY STUDY / ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ	
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КИЕЛІ ФЕНОМЕН: ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ.....	37
<i>Али Рафет Озкан (Türkiye), Фəриде Камалова, Жанболат Хумархан (Қазақстан)</i>	
ELİ GORDELİANİ – BAĞIMSIZ GÜRCİSTAN'IN SANATSAL KARAKTER-SEMBOLÜ ("RADYODAKİ DUA" HİKÂYESİ'NDE NİKO LORTKİPANİDZE).....	42
<i>Tamar Khvedeliani, Sudan Altun (Türkiye)</i>	
ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ КЕРОГЛУ В ВИДЕНИИ ЖОРЖ САНД.....	50
<i>Фараджуллаева Эльмира Надир гызы (Азербайджан)</i>	
NİZAMİ GƏNCƏVİNİN "İSGƏNDƏRNAMƏ" POEMASINDA KİTABIN VƏ MÜTALİƏNİN DƏYƏRİ.....	53
<i>Aslan Knyaz İlyas oğlu (Azərbaycan)</i>	
RƏSUL RZA YARADICILIĞINDA YENİ FORMA, VƏZN VƏ OBRAZLI POETİK İFADƏ VASİTƏLƏRİ.....	58
<i>Allahverdiyev Vaqif Saleh oğlu (Azərbaycan)</i>	
XXI ƏSRƏ KEÇİDDƏ TÜRK POEZİYASININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.....	63
<i>Muxtarzadə Nuridə Zabıt qızı (Azərbaycan)</i>	
ƏKİYATLƏP – МИЛЛƏТНЕҢ КҮҢЕЛ КӨЗГЕСЕ.....	68
<i>Сафиуллина Рузия Фəһим кызы (Татарстан Республикасы, Россия)</i>	
XƏLİL RZA ULUTÜRKÜN "ADIMIZ, SOYADIMIZ" POEMASINDA MİLLİ ÖZÜNÜDƏRK VƏ SOYKÖKÜNƏ QAYIDIŞ İDEYALARININ TƏBLİĞİ.....	71
<i>Rzaeva Qəranfil Zeyqəm qızı (Azərbaycan)</i>	
GROTESQUE CONSCIOUSNESS IN FICTION OF THE LATE XX – EARLY XXI CENTURIES...	76
<i>Leyla Gojayeva (Azerbaijan)</i>	
MANIFESTATIONS OF THE OEDIPUS COMPLEX IN LITERATURE.....	79
<i>Gunay Valibayli (Azerbaijan)</i>	
CƏNUBİ AZƏRBAYCAN NİSGİLİ.....	82
<i>Xalıqzadə Dünyaxanım Mirzəbala qızı (Azərbaycan)</i>	
AZƏRBAYCAN NAĞILLARINDA MƏKANIN YUXARI-AŞAĞI ƏKSİNƏLİYİ ƏSASINDA TƏŞKİLİ.....	86
<i>Xudaverdiyeva Tehranə Səyyad qızı (Azərbaycan)</i>	
РОМАНТИЧЕСКИЙ ИДЕАЛ Г.ДЖАВИДА КАК РЕЗУЛЬТАТ СИНТЕЗА ВОСТОЧНОЙ И ЕВРОПЕЙСКОЙ КУЛЬТУР.....	90
<i>Адыгезалова Малика Надир гызы (Узбекистан)</i>	
TAPMACALARIN TƏDQİQİNDƏ FİRUDİN BƏY KÖÇƏRLİNİN ROLU.....	94
<i>Kərimli Xavər Məmmədağa qızı (Azərbaycan)</i>	

LITERARY STUDY / ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

SACRED PHENOMENON IN KAZAKHSTAN: KHOJA AHMED YASAWI

Ali Rafet ÖZKAN

Prof. Dr

Kastamonu University, Turkey

ozkanar@kastamonu.edu.tr

Orcid id: 0000-0002-7710-5471

Feride KAMALOVA

PhD

Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan

fenya_0490@mail.ru

Orcid id: 0000-0002-9660-0152

Janbolat KHUMARKHAN

PhD Student

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

jkhmarkhan@gmail.com

Orcid id: 0000-0003-1452-0835

Abstract. This article discusses Hodja Ahmed Yassawi's religious phenomenology identifies its manifestations and features in the context of social, spiritual and socio-cultural life in Kazakhstan.

Nowadays the state program of spiritual revival (Rukhani jangyru) is one of the significant issues in Kazakh society. Also one of the main purposes why we study the sacred places of Kazakhstan, including the reconstruction of spiritual leader Hodja Ahmed Yassawi, his mausoleum, to propagandize him as a whole establishment in the memory of the nation is our big aim.

In this project it provides a religious-phenomenological analysis of the origins, spiritual life and activities of Sufism of Hodja Ahmed Yassawi. These works are considered the categories as a sacred man, a sacred place, a sacred a space, a sacred time, sacred action, which are the basis of the phenomenology of religion.

In this project the personality and architectural complex of Hodja Ahmed Yassawi is not only a religious point of view, but also it's a symbol of culture of the formation of national identity of Kazakhstan. In this sense the work of revival of national consciousness is based on cultural memory, symbolic, sacred and cultural-historical objects. So the sacred places or spiritual sanctuaries are the backbone of the spiritual traditions of the people. In this way the role of our spiritual leader Hodja Ahmed Yasawi in the development of the esoteric worldview of Turkic world is our invaluable phenomenon.

Keywords: Mausoleum of Hodja Ahmed Yassavi, Sufism, sacred phenomenon, categories of sacred.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КИЕЛІ ФЕНОМЕН: ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ

Али Рафет Озкан

Professor, Dr

Kastamonu Üniversitesi, Türkiye

Фэриде Камалова

PhD

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан

Жанболат Хумархан

PhD докторант

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан

Абстракт. Бұл мақалада Қазақстандағы Қожа Ахмет Ясауи діни феноменологиядағы киелі категориялар тұрғысында қарастырылып, оның қоғамдық рухани және әлеуметтік-мәдени болмыс аясындағы көріністері мен ерекшеліктері айқындалады.

Бүгінгі таңда Қазақстанда рухани жаңғыру мемлекеттік бағдарламасы өзекті болуына байланысты Қазақстанның киелі жерлерін зерттеу, оның ішінде Қожа Ахмет Ясауи бабамызды, оның кесенесін қайта жаңғырта зерттеу, насихаттау, ұлт жадында бір тұтас кешен ретінде орнықтыру мақсат

етілген. Мұның бәрі тұтаса келгенде Қазақстан халқының ұлттық бірегейлігінің мызғымас негізін құрайды.

Зерттеу барысында Қожа Ахмет Ясауидің шығу тегіне, рухани өміріне, сопылық қызметіне діни-феноменологиялық талдау беріледі. Бұлар дін феноменологиясының негізі болып табылатын киелі адам, киелі мекен, киелі кеңістік, киелі уақыт, киелі іс-әрекет деген категориялар тұрғысында қарастырылады.

Зерттеу жұмысында Қожа Ахмет Ясауи тұлғасы мен сәулет кешені тек діни көзқарас, наным-сенім ғана белгісі емес, ол Қазақстан мемлекетінің ұлттық бірегейлігін қалыптастырушы, мәдениеті мен салт-дәстүрін дәріптейтін киелі феномен болып табылатындығына ерекше назар аударылған. Осы тұрғыда, ұлттық сананы жаңғырту жұмысы мәдени жадқа, символикалық, киелі және мәдени-тарихи нысандарға негізделгендіктен, киелі жерлер немесе рухани қасиетті орындар – халықтың рухани дәстүрінің тірегі болып келеді. Осы орайда барлық түркі дүниесінің рухани дүниетанымының шарықтауына Қожа Ахмет Ясауи бабамыздың алатын орны мен атқарған қызметі біздің баға жетпес құндылығымыз болып есептеледі.

Түйін сөздер: Қожа Ахмет Ясауи кесенесі, сопылық, киелі феномен, киелі категориялары.

Кіріспе

Қожа Ахмет Ясауи қазақтардың көне мәдениет тарихында ерекше орны бар киелі феномен, Қазақстан территориясындағы сопылықтың негізін қалаушы, барлық түркі тілдес халықтың, түркі дүниесі мұсылмандарының рухани ұстазы болған діни қайраткер. Қожа Ахмет Ясауи түркі халықтары арасында жаңа исламдық өркениеттегі сопылықтың негізін салды. Ол жаңа діни идеологияны тәңірлік шамандықпен, зорастризммен сабақтастыра отырып, қоғамдық-әлеуметтік санаға сіңіруде зор еңбектер жасады. Қожа Ахмет Ясауи насихаттаған ислам философиясындағы сопылық ағымның біздің түркілік дүниетанымымызбен жақындасып кетуіне Қорқыт атаның толғандырған өмір мен өлім түсінігінің ұқсастығы себеп болған. Қожа Ахмет Ясауи өмір мен өлім туралы жер бетіндегі тіршіліктің мәні жайындағы Қорқыт ата философиясының негізін ұғынып, өмір бойы осы сауалдардың ақиқатын іздеп келген екен. Ол көзі тірісінде Жаратушымен жүздесуді мақсат етіп, алпыс үш жасында өз еркімен жер астына түскен және сол жер астында көптеген жыл ғұмыр кешкен болатын (Eraslan, 1989: 20-26).

Қожа Ахмет Ясауи расында көзі тірісінде ажалға өз еркімен бой ұсынып, көптеген жыл бойы жер астында тіршілік еткен түркі даласының ғұлама ойшылының мұраты да, арманы да түркілік дүниетанымның екі кезеңін, өмір мен өлім туралы ұғымның айқын дәлелі екені даусыз. Діни феноменологиядағы киелі уақыттың айрықша мәні де осы, мәңгілікке қол жеткізу, осыны ұлы бабамыз негізге ала отырып өмір сүрген болатын. Осылайша, қазақ топырағында өмір сүрген ғұламаның өмірлік ұстанымдарының қаншалықты киелі екенін байқауға болады.

Бүгінгі күнге дейін өзінің асқан беделін жоғалтпаған, халық арасында сый-құрметке иеленген Қожа Ахмет Ясауи есімі, сәулет кешені мен артынан қалған іздері қазіргі таңда еліміздің руханилығын асқақтатып, ұлттық бірегейлікті нығайтып отырған, ұлттық кодты сақтап келе жатқан бірден бір киелі жеріміз болып саналады. Діни феноменологияда Қожа Ахмет Ясауиді киелі адам деп танитын болсақ, ал кесене-ескерткіші орналасқан киелі жерді – киелі кеңістік, киелі мекен деп атаймыз. Қожа Ахмет Ясауи секілді киелі феномендер қазақ топырағында жетерлік. Барлығының қызметі бір – халыққа жәрдем ету, емдеу, саяси-діни басшылық жасаған. Бәрінің ортақ сабақтастығы да осы болып табылады.

Қазақ жерінде әулиелердің алғашқы ұрпақтары негізінен Қожа Ахмет Ясауи образымен байланыстырылғандығын және Арал-Хасарлы аймағындағы екінші әулиелік ареалдың болғандығына «Маңғыстау мен Үстірттің киелі орындары» деген Серікбол Қондыбайдың (Қондыбай, 2008: 33-37) кітабы дәлел бола алады.

Қазақстандық зерттеулерде Қожа Ахмет Ясауи туралы және оның кесенесі бойынша археологиялық, этнографиялық, тарихи зерттеулер бөлек шығарылған, солардың айрықша маңыздылығы бар Карл Молдахметович Байпақовтың зерттеулері: «Исламская археологическая архитектура и археология Казахстана»; «Средневековые города Казахстана на Великом Шёлковом пути»; «Выдающиеся археологические памятники Казахстана»; Смагулов Е. «Очерки по истории и археологии средневекового Туркестана. Сборник: Памятники истории и культуры Казахстана». Сонымен қатар, Михаил Евгеньевич Массон Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне архитектуралық тұрғыда алғаш зерттеу жүргізді (1930). Ол туралы «О постройке мавзолея Ходжа Ахмеда Яссави в г.Туркестане» деген еңбегінде дәріптелген. Ал, отандық дінтанушы Досай Кенжетай «Қожа Ахмет Ясауидың моральдық философиясы», «Қожа Ахмет Ясауи және оның ойлау жүйесі», «Қожа Ахмет

Ясауи дүниетанымы» атты кітаптар мен «Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымындағы адам мәселесі» атты монография жазған болатын.

Бұл авторлар Қожа Ахмет Ясауи жайлы көбінесе археологиялық, этнографиялық, өлкетанулық, архитектуралық және рухани-дүниетанымдық сипатта зерттеген. Ал, киелі ұғымы тұрғысынан теориялық-әдіснамалық түсіндірмесі, оның кешенін киелі мекен деп тану үшін белгілері мен қағидаларының анықтамасы туралы жан-жақты ғылыми дінтанулық және діни феноменологиялық зерттеулер аз ғана. Сондықтан қазіргі уақытта Қожа Ахмет Ясауиді, оның кесенесін жүйеленген кешенді зерттеуі терең ғылыми дінтанулық, діни феноменологиялық талдауды қажет етеді.

Қожа Ахмет Ясауи киелі адам ретінде

Киелі адам категориясы бойынша Қожа Ахмет Ясауи пендешілік өмірден толықтай бас тартып, тақуа болған және тақуаларға тән жігерлі уағыздаушы, рухани тәлімгер болған. Қожа Ахмет Қазақстан территориясындағы сопылықтың негізін қалаушы, барша түркі тілдес халықының рухани тәлімгері болған діндар адам. Сопылықты уағыздап, діни ұстаз болғаны үшін оны Қожа Ахмет деп атаған. Ал «Ясауи» деп атауы бабамыздың қай мекеннен болғандығын көрсетеді. Алайда, ақынның туған жері Ясы қаласы емес, ол мұнда кішкентайында жетім қалып, туыстарының қолында өсіп, балалық шағын өткізген. Ал туған жері Сайрам қаласы. Шежіре бойынша Сайрамда жерленген Ибрагим ата мен Қарашаш ананың ұлы. Ибрагим ата Әзірет Әлидің ұрпағы, Исфиджабта халыққа танымал әулие болған екен. Ал, Қарашаш ана Мұса шейхтың қызы, шын есімі Айша болған екен. Қожа Ахмет Ясауидің Ибраһим атты ұлы мен Гауһар (Гауһар Шехназ) атты қызының болғандығы туралы аңыздар бар. Қожа Ахмет Ясауидің ұлы жас кезінде қайтыс болып кеткендіктен, ұрпағы Гауһар Шехназ қызынан тараған екен (Жолдасбеков & Сейдімбеков, 2001: 60-61). Ахмет Ясауидің қалыптастырған діни-философиялық мектептері тәңірлік пен исламды ұштастырып, сабақтастырды. Яғни, сол уақыттағы жаңа діни ілімдерді жалпы халықтық тәңірлік санамен байланыстырды. Бұқара халықтың салт-дәстүрі мен наным-сеніміне, әдет-ғұрпына қарсы келмейтін діни-мистикалық дүниетанымның негізін қалаған Қожа Ахмет Ясауи философиясы сопылық ағымның түркілік дәстүрін қалыптастырды. Ахмет Ясауидің еңбегінің арқасында сопылық – философиялық жүйе ретінде, түркі тілдес халықтардың рухани танымы мен көзқарасында шешуші рөл атқарған.

Қожа Ахмет Ясауидің киелі іс-әрекеті

Киелі іс-әрекет категориясы тұрғысынан қарастырсақ, Қожа Ахмет Ясауи балалық шағынан бастап көп тілдерді меңгере білген, әсіресе араб, шағатай, парсы, түркі тілдерінде өлеңдер жаза бастаған. Шығыс поэзиясы мен әдебиетіне ерекше қызығушылық танытқан. Қожа Ахметтің рухани ұстазы, діни тәлімгері Арыстанбаб еді. Арыстанбаб дүниеден өткеннен соң Қожа Ахмет Ясыға шаһарына барады. Содан соң Бұхара қаласында Жүсіп Хамаданидің діни медресесінде білімін кеңейте бастайды. Медресені аяқтағаннан кейін сопылық жолдың қиын кезеңдерін басынан өткізеді, яғни аскеттік өмір сүру секілді. Сопылық жолында Қожа Ахмет біршама қалаларда аралайды, соңында туылған мекеніне оралады. Онда ұстазы Арыстанбабтың діни ілімін әрі қарай жалғастырады. Осылайша Қожа Ахмет Ясауи Орта Азияға исламды кең ауқымда таратқан, сопылықтың негізін салған кемеңгер тұлға атанады.

Қожа Ахмет Ясауидің артында байырғы түркі тілінде жазылған «Диуани Хикмет» (Даналық кітабы) атты бүгінгі ұрпаққа жеткен асыл мұрасы қалған. Алайда бұл еңбектің түпнұсқасы сақталмаған. Бүгінгі күнде қолымызда XV-XVI ғасырларда сақталған көшірмелері ғана бар. Олардың біразын Ташкент, Мәскеу, Ыстамбұл, Алматы қалаларының архивтерінен табуға болады. Бұл шығарма алғаш рет 1878 жылы жеке кітап болып басылып шықты. Сондай-ақ ол Ташкент, Қазан, Ыстамбұл қалаларында бірнеше рет басылды (Körpülü, 1981: 145-147). 1901 жылы Қазан қаласында алғаш қазақ тілінде бір нұсқасы шығарылған болатын. Даналық кітабында Қожа Ахмет өзінің балалық шағынан пайғамбар жасына келгенге дейінгі өмір жолын, ондағы көрген қиындықтарын баяндайды, халықты билеген хандардың, билердің кемшіліктерін, жасаған қиянаттарына сыни пікір қалдырады, бұл дүниенің жалғандығын айтады. Қожа Ахмет Ясауи өлеңдер, жыр-дастандар жазудың түркі тілінде үлгісін жасайды, осыдан түркі тілдерінің анағұрлым бай екендігін көрсетеді. «Диуани Хикмет» еңбегінен түркітілдес халықтарының көне мәдениетіне, ауыз және жазба әдебиетіне, тарихына байланысты құнды ақпараттар алуға болады (Қазақстан ұлттық энциклопедиясы, 2000: 187-188).

Сондай-ақ, киелі іс-әрекет категориясы бойынша Қожа Ахмет Ясауидің дүниетанымын қарастыруға болады. Бұл тұрғыда отандық дінтанушы Досай Кенжетайдың «Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымы» атты еңбегін негізге алуға болады. Онда Ахмет Ясауидің рухани дүниетанымы сопылық екендігі туралы нақты баяндалған, сопылық басқа танымдардан ерекше исламдық

дүниетаным формасы екендігі жайлы да қарастырылған. Ахмет Ясауидің сопылық дүниетанымының ерекшелігі Жаратушыға бой ұсыну, оған қызмет ету халыққа қызмет етуден басталады дейді. Ал, халыққа қызмет етудің шарты – нәпсіні тыюдан басталады делінген (**Кенжетай, 2008: 23-24**).

Киелі уақытты меңгере білген Қожа Ахмет Ясауи

Киелі уақыт категориясы бойынша киелі тұлғалар 120-дан 130 жасқа дейін ұзақ өмір сүреді делінеді. Олардың өмірі екі кезеңнен тұрады – қоғамды басқару кезеңі (падишахтық) және дінге қызмет ету кезеңі (ғибадат). Екі жақтың арасындағы бөлу сызығы бар – 63 жас (Пайғамбар жасы), ол сонша жыл өмір сүрген Мұхаммед пайғамбарға деген құрмет белгісі болып табылады. Дәл осы секілді Қожа Ахмет Ясауи де 63 жасқа дейін дін басқарып, сопылықты насихаттап, исламның таралуына ат салысса, 63 жастан кейінгі өмірінің екінші бөлігін жер астында, яғни қылуette өткізген. Қылуette аскеттік өмір ұстанған, яғни барлық уақытын Аллаға құлшылық жасаумен, Алланы еске алумен (зікір) айналысқан, әдетте апталап ұйықтамай, аз тамақ-су ішіп, дәстүрлі дәрет алмаған. Сондай-ақ аумақтық-кеңістікті жақсы меңгерген, яғни медитация арқылы кеңістікте жылдам қозғала алған. Мысалы: таңғы намаздың бір бөлігін (сүннетті) Түркістанда орындаса, басқа бөлігін (парызды) Меккеде орындаған (DeWeese, 1996: 1-19). Осылайша Қожа Ахмет Ясауи киелі уақытты тереңнен иемденіп, діни дүниетанымының негізін қалыптастырып, оны символикалық дәстүрге айналдырған.

Қожа Ахмет Ясауидің киелі кеңістігі

Киелі кеңістік категориясы Құдайға қол жайып, сыйынатындар жиналатын кеңістікті қарастырса, Қожа Ахмет Ясауи кесенесі дәл сол кеңістікті құрайды. Себебі, кесенеге зиярат етушілер аруаққа тағзым етіп, дерттеріне шипа іздеп, ұрпақ тілеп, жолаушылар жолының ашықтығын тілеп, рухани тазару үшін Алладан жәрдем сұрап сыйынып жатады. Ахмет Ясауи кесенесіне зияраттың орындалуы, оның ішінде Түркістанның маңындағы басқа да қасиетті жерлерге бару қазақтардың және Орталық Азияның басқа халықтарының рухани өмірінде маңызды орынға ие болды. Кесене туралы көптеген аңыздар мен дереккөздері бар. Солардың бірінде, Әмір Темір Алтын Орданы жеңгеннен кейін Шыңғысханның иеліктеріне назар аудара бастады. Әмір Темір Хызр Қожа ханға қарсы жорыққа дайындық кезеңінде осы аймақтағы басты рухани көшбасшы ретінде беделге ие болған Қожа Ахмет Ясауидің қабіріне үлкен және көрнекті кесене тұрғызу туралы шешім қабылдады. Бұл қадамды жергілікті қасиетті билікке жүгіну және оның табынушылары танымал болған әлеуметтік топтарға қолдау көрсету арқылы билікті заңдастыру әрекеті деп санауға болады (Муминов, 2011: 211). Тағы бір деректерде, кесененің құрылысы туралы хабарлайтын негізгі жазба көзі Шараф ад-дин ‘Әли Йазидің «Зафар-нама» («Жеңіс кітабы») болып табылады. Шараф ад-дин: 1397 жылы Әмір Темір Моғолстан билеушісі Хызр Қожа ханның қызы Тәукел-ханым атты қалыңдығына кездесуге баратынын жазған болатын. Әмір Темір Самарқандтан Ташкентке сапары кезінде қасиетті Қожа Ахмет Ясауи зиратына зиярат жасау үшін Ясыға жолай соғады. Зияратты орындап, Әмір Темір кесененің үстіне жаңа құрылыс салу туралы өкім берді. Шараф ад-диннің айтуынша, Әмір Темір сопы қабірінің үстінде орын алған құрылысты қайта жаңғыртып салған дейді. Шамасы, Әмір Темір жалпы Ясауидің мәдени тәжірибесін және шежіресін қайта қарау, нақтылау және жаңадан заңдастыру секілді «канонизация» процесімен қатар жүретін ясауилік шейхтердің идеологиясын мемлекеттік табынушылыққа айналдыру туралы шешім қабылдаған көрінеді (Sharaf ud-din ‘Ali, 1972: 294). Кесене құрылысының және Әмір Темір саясатының нақты мақсаттары қабір есігінің үстіндегі керамикалық тақтайшада айқын көрсетілген: араб каллиграфиясымен жазылған тақтайшаның екі жолында Әмір Темір Құрақанның шежіресі және оның құрметіне ізгі тілектер жазылған: «Әлемнің ең ұлы әміршісі, Мейірімді Алланың қолқорлығына иеленген билеуші Әмір Темір Құрақан ибн Әмір Торғай / Тарағай ибн Әмір Бұрақыл ибн Әмір Ілінгір ибн Әмір Іжіл ибн Әмір Қаражар, Аллах тағала оны күш-қуатты және басқаруын мәңгілік етсін! » (ДиУис, 2003: 9-10). Бұдан Шыңғыс әулеті мен Темір әулеті Қожа Ахмет Ясауи култің күштерін нығайту үшін немесе осы аймақты билеуге деген тағы бір династияны ұсыну үшін белсенді қолданғанын көруге болады. ХҮІІІ ғ. басынан бастап Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің айналасында қазақ хандары мен олардың отбасы мүшелері, билер мен батырлар жерленген. Осы кезеңге Есім ханның (1598-1614), Жәңгір ханның (1644-1652), Оңдан сұлтанның (1715-1717), оның ұлы Қайнар-Көшектің бейіті жатады. ХҮІІІ ғ. Тауке хан (1680-1717), Болат хан (1720-1730), Абылай хан (1771-1781), үлкен жүздің ханы Жолбарыс (1720-1740), Орта жүздің хандары Сәмеке (1720-1734), Әбілмамбет (1734-1771) және оның ұлы Сұлтан Әбілфайыз (1760-1783) жерленді. Жалпы, Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің жанында 18 қазақ ханы, сегіз би, 28 батыр жерленген.

Қожа Ахмет Ясауидің жерасты киелі мекені

Қожа Ахмет Ясауидің жерасты киелі мекені болып Үлкен Қылует саналады. Ол XII ғасырда салынып XX ғасырдың бірінші жартысына дейін қызмет көрсеткен, жартылай жер астында орналасқан ортағасырлық ғибадатхана болғандықтан, оны дінтанулық тұрғыда киелі мекен категориясы бойынша талқылаймыз. Қылует Қожа Ахмет Ясауи кесенесінен оңтүстікке бет алған бойда 120м қашықтықта орныққан. Зерттеуші-ғалымдардың пікірінше, «қылует» ұғымы арабша «халуатун» сөзінен шыққан. Ол «жекелену», «оңашалану» деген мағынаны білдіреду. Яғни, Жаратушыға пендешілік өмірден бөлек, оңаша отырып құлшылық жасайтын орын дегенді білдіреді. Қылуетте көбінесе «зікір» ғибадаты орындалған. Қожа Ахмет Ясауи 63 жасқа толғанда қылуетті арнайы жасатып, қалған ғұмырын осында өткізген екен. Сондай-ақ, мұнда шәкірттеріне діни тәлім беріп, Даналық кітабын, Пақырнама және т.с.с. еңбектерін жазған екен. Қылует он сегіз бөлмеден тұрған екен және құрылысты салу барысында діни әдет-ғұрыптарды орындауға қажетті және адам тіршілік ету үшін барлық жағдай жасалған. Мұнда жамағатхана, мешіт, шаруашылық қызметіне арналған бөлме, жуынатын, дәрет алатын және асхана бөлмелері бар. Одан басқа Қожа Ахмет бабамыздың төрт метр жер астында орналасқан «Ғар» бөлмесінің түпнұсқасы сақталған. Бір адамға ғана арналған бұл бөлменің қабырғалары және күмбезі төрт бұрыш тәрізді, күйдірілген кірпіштен қаланып салынған екен. Қылуеттің ең ауқымды бөлмесі жамағатхана, осы бөлменің ғана терезесі бар екен. Ұлы Отан соғысы жылдары құрылыс бұзылып, кірпіштері зауыт салуға жұмсалған екен. 1972-1973 жж. Т.Н.Сенигова, 1979 жылы Е.А.Смағұлов жүргізген археологиялық зерттеу жұмыстары нәтижесінде XV-XVI ғасырлардағы Қылуеттің орны айқындалып, сәулетші А.Л.Шмидтің 1942 жылы жасаған макеті бойынша қайта қалпына келген (Оңтүстік Қазақстан: энциклопедия, 2005: 64-65).

Қорытынды

Зерттеу жұмысы қазіргі қоғамымыздағы рухани жаңғыру саясатын жүзеге асырушы бағыттарының бірі болып есептелетін киелі жерлерді, оның ішіндегі Қожа Ахмет Ясауи кешенін дінтанулық талдауға арналған. Қожа Ахмет Ясауи тұлғасы және сәулет кешені – еліміздің біртұтас ұлт болу үшін, ұлттық сананы жаңғырту үшін қызмет ететін феномен.

Ал оның кесенесін киелі жер деп тануымыз – онда ерекше мәнге ие болған қайталанбас объектісі бар орын. Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне барудың екі қырын байқауға болады: біріншіден, бұл белгілі бір құбылыстар өткізілетін қоғамдық кеңістік ретінде қарастырылса, екіншіден, адамдардың шығармашылық елесін, символикалық және архетиптік бейнесін қалыптастыратын кеңістік ретінде айқындалады.

Отандық ғалымдарымыз киелі жерлерді зерттеу барысында, Ахмет Ясауи кесенесін – ортағасыр сопылары (ерте кездегі, жалпыға танымал) типіне жатқызған. Сондай-ақ, мазарлар танымалдылығына және әйгілігіне байланысты: барлық Орталық Азияға танымал категориясына кірген. Ғибадатхананың жанында орналасқан әр түрлі нысандар бойынша Қожа Ахмет Ясауи кесенесі нақтылы төмендегідей классификацияларға негіздеуге болады: екі құрамды (нақты қабірі бар); күрделі (кесенесімен, мешітімен және медресесімен, яғни Үлкен Қылуеті бар).

Сонымен бірге, Қазақстанның жалпыұлттық діни және ғибадат орындарына дінтанулық талдау жасау барысында Қожа Ахмет Ясауи киелі мекені діни сипаттағы зиярат ету нысанына жатқызылды. Себебі, бұл санатқа өмірлерінде діндар, тауа болған киелі адамдар; емшілік, көріпкелдік қасиеті болған әулие-әмбиелер; әсіресе, ислам дінінің және сопылық негіздерінің қазақ жеріне таралуы мен орнығуына үлкен үлес қосқан тұлғалар жатқызылған болатын.

Осылайша Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне барған зияратшылар бабамыздың рухын ардақтап, Құран бағыштап, бірі өзінің дәстүрлі діни дүниетанымын кеңейту мақсатында, киелі мекеннің тылсым күштерін түсіну үшін, сол жерлерге бару арқылы өзін басқа әлеммен байланыстыру және өзінің бірегейлігін қалыптастыру үшін зиярат жасаса, бірі ұлттық мақтанышы мен патриоттық сезімін арттыру үшін аруақты құрметтеп зиярат етіп жатады.

Жалпы бұл құбылыстардың барлығы ата-баба культінің негізінде жатыр. Бұрынғы Қазақстан территориясын мекендеген ру-тайпалар болсын, кейінгі қазақ халқы болсын, олар әрқашан ата-баба аруақтарына құрмет көрсетіп, тағзым жасап келген. Халық киелі жерлерге, соның ішіндегі Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне барып зиярат етіп отырып, ата-баба рухын ардақтаған.

Қазіргі жаһандану заманында ұлттық санамызды жаңғырту арқылы ұлттық бірегейлігімізді сақтап қала алатынымызға көз жетіп отыр. Осы тұста ұлттық идеяның маңызы зор. Осы ұлттық идеяның бағыт-бағдарларының бірі киелі жерлерді насихаттау болып есептеледі. Яғни болашақ ұрпақ жалпыұлттық киелі нысандарды тану арқылы ұлттық бірегейлікті ұғынып, қазақ халқының сонау тас

дәуірінен бері бір ел, біртұтас халық ретінде қалыптасқан ел екенін санасына сіңіре алады. Осы арқылы тұтас тарихи сана қалыптасады.

Жаһандану үрдісінде қазақ киелі жерлер арқылы өз рухын жаңғыртып, асқақтатып, ұлттық болмысын, атадан балаға мирас болып келе жатқан ұлан-ғайыр жерін, тәуелсіздігін сақтай алады. Олай болса, бүгінгі қазақты руханилыққа, адамгершілікке бейімдеу ұлттық, мемлекеттік деңгейдегі мәселе болды. Бүгінгі қоғамда осы негізде дамып келеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Eraslan K. Ahmed Yesevi. Islamic Encyclopedia Of Turkey Religious Foundation. – İstanbul, 1989. – 212 p.
2. Қондыбай С. Маңғыстау географиясы. Маңғыстау мен Үстірттің киелі орындары. – Алматы: Арыс, 2008. – 288 б.
3. Жолдасбеков М., Сейдімбеков А. Елтұтқа. – Астана: Күлтегін, 2001. – 357 б.
4. Köprülü, M. The First Sufis In Turkish Literature. – Ankara: Gaye Matbaacılık, 1981. – 496 s.
5. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы, 6 том / Түркістанда жерленген тарихи тұлғалар. – Алматы, 2000. – 306 б.
6. Кенжетай Д. Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымы. – Алматы: Арыс, 2008. – 360 б.
7. DeWeese D. Yasavian Legends on the Islamization of Turkistan / Denis Sinor (ed.): Aspects of Altaic Civilization III // Proceedings of the 30th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Indiana University. – Indiana: Bloomington, 1996. – P. 1-19
8. Муминов А.К. Родословное древо Мухтара Ауэзова. – Алматы: Жибек жолы, 2011. – 304 с.
9. Sharaf ud-din ‘Ali Yazdi. Zafar-nama. Prepared for the Press with a Preface, Textual Comments and Indices by A. Urumbayev. – Tashkent: Fan Publishing House of the UzbekSSR, 1972. – 294 p.
10. ДиУис Д. Ахмад Йасави / Ислам на территории бывшей Российской империи: Энцикл. слов. – 2003. – Вып. 4. – С. 9-10
11. Оңтүстік Қазақстан: энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2005. – 560 б.

ELI GORDELIANI - THE LITERARY FACE-SYMBOL OF INDEPENDENT GEORGIA (NIKO LORTKIPANIDZE IN THE STORY “THE PRAYER ON THE RADIO”)

Tamar KHVEDELIANI

Professor, Dr.

tamarkhvedeliani@gmail.com

Orcid id: 0000-0002-7728-2558

SUDAN ALTUN

PhD

Kafkas University, Kars, Turkey

sudancetinkaya2010@hotmail.com

Orcid id: 0000-0003-0227-4219

Abstract

The root of the Georgian nation goes back many years. Georgia, on the other hand, is an invaded state. Georgian writer Niko Lortkipanidze in his story “*The Prayer on the Radio*” describes with amazing accuracy the period when a nation desperate and obsessed with boundless nihilism stopped developing for some time, when surrounded by anticipation of misfortune lost the ability to enjoy happiness and joy. After the socialist revolution in Russia in 1918 and the overthrow of the monarchy, Georgia gained the long-awaited freedom. It is true that this was not a dream come true through struggle, self-sacrifice, but still freedom was called self-defense from Russia and the nation wanted to breathe a sigh of relief. At least until the Red Army invaded the country from several sides and, as a matter of fate, conquered the rest of the country without allies.

Niko Lortkipanidze in his novel, “*The Prayer on the Radio*”, describes the life of a young beautiful woman - Eli Gordeliani, but, at the same time, actually describes the history of Georgia at that time, the fate of the Georgian nation. It is as if the hardships of Eli and his homeland are intertwined. Eli is the symbolic face of Georgia. The country is trying to get closer to Russia, England, America, it is a constant search for a strong protector, a reliable support, as the history of Georgia is a single struggle for independence, freedom, existence and the country was always alone in this struggle. In different parts of the earth. The beauty of this